

„**FALERIS... PROIECTIS**”.
**LIUDPRAND VITATOTT MEGJEGYZÉSE A KALANDOZÓ
MAGYAROK FELSZERELÉSÉRŐL**

SÜTTŐ SZILÁRD

Liudprandnak (kb. 920–972; 961-től cremonai püspök), a X. század híres krónikásának, vagy inkább kortörténeti érdeklődésű politikai írójának,¹ két mondata némi bizonytalanságot váltott ki a kalandozó magyarság régészetével és hadtörténetével foglalkozó kutatók körében. Az *Antapodosis* második könyvének 31. fejezetében a 933. március 15-i merseburgi csatából menekülő magyarokról a következő leírás olvasható: „*Velox tunc sonipes piger queritur; falerarum praeterea decor armorumque honor non Hungariis tutelae, sed honeri erant. Abiectis quippe arcubus, dimissis spiculis, faleris etiam, quo expeditius equi currerent, proiectis, fugae solummodo operam dabant;*”² stb.

E híradás magyar recepciója meglehetősen változatos volt, elsősorban a *falerae* mi-benlétének bizonytalansága miatt. A Gombos Ferenc Albin szerkesztette Középkori Krónikások 1908-as kötetében Jurkovich Emil a szót lószerszámmak fordította: „Még a gyorslábú paripát is gebének szidták. A lovak díszes szerszáma s az ékes fegyver most csak nyűg volt és nem óvott. Elhányták íjjaikat [*sic!*], gerelyeiket, sőt még a szerszámot is, csakhogy kevesebb teherrel futhasson a ló s csak a menekülésre volt gondjuk.”³

Alig néhány évvel később azonban Darkó Jenő Liudprand kifejezésének – filológiai-lag elfogadhatatlan módon – kettős értelmet adott. Abbeli igyekezetében, hogy Bölcs Leó bizánci császár (886–912) Taktikájának a magyarokról tett megjegyzéseihez mindenáron párhuzamokat találjon nyugati és keleti kútfőknél, a Liudprandnál két egymást követő mondatban előforduló *falerae*-t előbb a harcosok, majd – két mondattal odébb – a lovak vértjének tartja: „A kardot Maszúdi és Benedictus, a vértet Liudprand, a kopját Ekkehard, az íjat pedig majdnem vala-mennyi forrás említi mint a magyarok fegyvereit. Leóhoz hasonlóan ezek a források is nyomatékosan emelik ki, hogy fő harcziesszközük a lóhátról való nyilazásban áll. Liudprand azt is megerősíti, hogy lovaik szügyét vértetik.” Liudprandtól a

¹ Franz Brunhölzl szerint „Liudprand ist der größte politische Schriftsteller seiner Zeit...”, ill. „Liutprand [itt t-vel, a műben máshol d-vel – S. Sz.] ist nicht Historiker, er ist Tagesschriftsteller, Publizist.” (BRUNHÖLZL 1992, 371., 379.).

² LIUDPRAND / CHIESA 1998, 49. A fenti szövegrész csak központozásában tér el a korábban mértékadónak tekintett kiadásban (LIUDPRAND / BECKER 1993 52.) olvashatótól; ez utóbbiban a második mondat itt ér véget: „*dabant.*”

³ LIUDPRAND / JURKOVICH 1908, 116–117. A *spiculum* itt ugyan valószínűleg nem gerelyt, hanem nyilat jelent, de a *falerae* értelmezése lényegében megfelel Wilhelm Wattenbachénak: „Da erschien auch das schnellfüßigste Roß seinem Reiter zu langsam; der Schmuck der Pferde und die Zier der Waffen, sonst ihre Lust, gewährte ihnen jetzt keinen Schutz, sondern war ihnen nur zur Last. Die Bogen warfen sie von sich, die Pfeile ließen sie fahren, ja selbst den Schmuck des Pferdegeschirrs warfen sie hin, damit nur die Rosse ungehinderter laufen möchten; denn nur auf rasche Flucht stand ihr Sinn.” (LIUDPRAND / WATTENBACH 1889, 42.) Erdemes megjegyezni, hogy ezen fordítás későbbi, újabb kiadásokban máig használatos átdolgozása (BAUER–RAU 1971, 323.) a *falerae* vonatkozásában a legcsekélyebb változtatással sem járt: „Da wird ein schnelles Roß als träge beklagt; der Schmuck der Pferde und die Zier der Waffen war ihnen jetzt kein Schutz, sondern eine Last. Die Bogen warfen sie von sich, die Pfeile ließen sie fahren, ja selbst den Schmuck des Pferdegeschirrs warfen sie hin, damit die Rosse desto ungehinderter liefen; denn nur auf rasche Flucht stand ihr Sinn.”

vérttel kapcsolatban az általunk idézett első, a lovak vértjével kapcsolatban a második mondatra hivatkozik.⁴

A *falerae*-t aztán – gondolatban – teljesen eltávolította a lovakról és kizárólag a harcokra helyezte Horváth János, a szót melldíszként értelmezve: „Lustának szidják akkor a gyors paripát; ezenfelül a melldíszek ékessége és a fegyverek tekintélye sem nyújt védelmet a magyaroknak, hanem csak terhet jelent számukra. Eldobálják ugyanis íjaikat, szétszórják nyilaikat, sőt melldíszeket elvetik, hogy a lovak annál könnyebben futhassanak, és csupán a menekülésre van gondjuk.”⁵ Ezt a fordítást aztán szó szerint vagy legalábbis a melldísz vonatkozásában átvették a legújabb és legmegbízhatóbb hadtörténeti összefoglalások is⁶ – mint ahogy elterjedt Horváth Jánosnak két másik, a merseburgi csatára vonatkozó és részben értelemzavaró, részben pontatlan forrásfordítása is: egyrészt félreértette Widukind híradását a thüringiaiaknak adott parancs és ennek végrehajtása kérdésében,⁷ másrészt az *altrinsecus* szó pontatlan fordításával bonyolultta tette Madarász Henriknek a magyar nyilak elhárítása végett kiadott egyszerű, és Liudprand szerint meg is tartott utasítását.⁸

⁴ DARKÓ 1915, 334. ill. uo. 3. és 6. jegyzet. A dolog lényegét nem érinti, de Darkó a 6. jegyzetben – Beckerénél régebb kiadásból dolgozva – nem a „*faleris*”, hanem a „*faleribus*” alakot használja.

⁵ LIUDPRAND / HORVÁTH 1986, 231.

⁶ Szó szerint: KRISTÓ 2003, 42. (ugyanígy korábban: KRISTÓ 1986 33.); tartalmilag: VESZPRÉMY 2000, 12.; VESZPRÉMY 2008, 93.

⁷ Widukind szerint: „*Rex vero veritus est, quemadmodum evenit, ut hostes viso milite armato fugae statim indulissent; misit legionem Thuringorum cum raro milite armato, ut inermes prosequerentur et usque ad exercitum protraherentur. Actumque est ita; sed nichilominus videntes exercitum armatum fugerunt...*” (Widukindi res gestae Saxonicae I/38.: BAUER–RAU 1971, 76. A korrekt német fordítás szerint: „Der König aber besorgte, daß – wie es auch eintraf – die Feinde beim Anblick der schwerbewaffneten Reiter sogleich die Flucht ergreifen würden, daher sandte er eine Abteilung Thüringer aus mit nur wenigen Reitern, damit jene den leicht Bewaffneten folgen und bis ans Hauptheer herangelockt würden. Und so geschah es, aber nichtsdestoweniger flohen sie, sobald sie das gewappnete Kriegsvolk erblickten...” Uo. 77.) Horváth János fordításában: „A király pedig attól tartott – ami be is következett –, hogy az ellenség a nehézfegyveres katonaság láttán azonnal a megfutamodást választja. Kiküldte tehát a thüringiaiak egy hadtestét kevés számú nehézfegyverzetű katonasággal, hogy a nehézfegyverzet nélküli ellenséget vegye üldözőbe és terelje a hadsereg felé. És így is történt. Mindamellett amikor meglátták a nehézfegyverzetű hadsereget, úgy megfutamodtak...” (WIDUKIND / HORVÁTH 1986, 251). E téves fordítást Veszprémy László mintaszerű alaposággal körüljárva, a következőképp javította: „A király félt attól – amiképpen az történt is –, hogy az ellenség a nehéz fegyverzetű katonaság láttára rögtön futásnak ered. Ezért elküldte a thüringiai légiót csekély létszámú nehéz fegyverzetű katonával, hogy a gyöngye seregrészt vegyék üldözőbe a magyarok és egészen a derékhadig el lehessen őket csalogatni. Így is történt (t.i. a thüringiai légió végrehajtotta feladatát – V. L.), de mindazonáltal a magyarok, megpillantván a felfegyverzett sereget, elfutottak.” (VESZPRÉMY 1987, 316., írásmód az eredetiből.) – E korrekció hatása azonban nem látszik meg mindig a merseburgi csata leírásán (ld. KRISTÓ 2003, 42., lényegében a Horváth János-féle fordítást idéző KRISTÓ 1986, 34. alapján; Négyesi Lajos pedig a 907-es, magyar győzelemmel végződő csata illusztrálására alkalmasnak vélvén a 933-as magyar vereséget, a merseburgi csatát a magyarok – e csatában forrásszinten nem bizonyítható – színlelt meghátrálása példájaként mutatja be, említetlenül hagyva, hogy ezzel a taktikai fogással ezúttal a németek éltek, ld. NÉGYESI 2003, 23–24.).

⁸ Az *Antapodosis* idézett csataleírása (II. könyv, 31. fejezet) szerint Henrik király a csata előtt meghagyta zászáinak, hogy a magyarokat megrohanva „»...*nemo sotium velotiori, quamquam habeat, temptet equo praeire; verum clipeis altrinsecus operi primos super scuta sagittarum ictus recipite...*«”. Emberei nem is fellelkeztek meg ez üdvös intelemről, hanem „»...*ordinata aequaliter acie currunt, nec est qui velociori tardiorum transeat equo, verum clipeis, ut rex dixerat, altrinsecus cooperi sagittarum super clipeos recipiunt ictus innocuos...*” (LIUDPRAND / CHIESA 1998, 48). (LIUDPRAND / BECKER 1993, 51–52. ettől csak a központozásán tér el: „»...*praeire. Verum...*”; „»...*nec est, qui...*”; „»...*equo; verum...*”). Horváth Jánosnak e részek fordítása: „»...senki ne próbálja előzni bajtársát, még ha gyorsabb is a lova, hanem egyik oldalról a pajzsoktól védve, a pajzsokon fogjátok fel az első nyíllövéseket...«”, ill. „»...rendezett hadsorokban egyszerre rohamoznak, s nem akad olyan, aki gyorsabb lovával megelőzné a lassúbbat, hanem ahogy a király mondotta, egyik oldalról

Nem mindenki látott azonban a *falerae*-ben melldísz. A korai magyar történelem 2005-ben elhunyt német kutatója, Hansgerd Göckenjan ennek nyilvánvalóan nem díszítő, hanem védő funkciót tulajdonított, de nem világos, hogy milyen. A honfoglalásra és következményeire vonatkozó német évkönyvek és krónikák ismertetését záró, témák szerint csoportosított irodalomjegyzékébe a védőfegyverekre vonatkozó elbeszélő források közé a lobbis-i apátok története mellé csak az *Antapodosis* második könyvének 31. fejezetét vette fel; ebben pedig a *falerae*-n kívül nincs semmi más, ami a magyar védőfegyverzetre nézve felvilágosítást adhatna.⁹

A két tárgyalt liudprandi mondat régészeti jelentőségével az utóbbi időben minden bizonnyal Kovács László foglalkozott a legtöbbet. Kristó Gyula hadtörténeti monográfiájához írt fegyverzettörténeti összefoglalásában a *falerae* még mint „egyelőre rejtélyes viseleti tárgy” fordul elő, és a róla szóló rész Horváth János-féle, feljebb idézett fordításához csak a következőt fűzi: „Ilyen, a súlya miatt elvetésre érdemes tárgyhoz még csak hasonlót sem ismerünk a korabeli temetkezésekből.”¹⁰ Ezen összefoglalás 2003-ban megjelent, átdolgozott és kibővített változatában megismételte ugyanezt.¹¹ Egy másik, a magyar védőfegyverzetről szóló tanulmányában azonban – amellet, hogy Liudprand adatát továbbra is „megmagyarázhatatlannak”¹² nevezi, illetve megállapítja, hogy az „egyelőre tehát értelmezhetetlen”¹³ – mégis meggondolásra ajánl a kérdéses szövegben olvasható *falerae*-re vonatkozóan egy új hipotézist:

„Egyelőre semmiféle olyan tárgy nem került elő a honfoglaló magyarok régészeti hagyatékában, amelyet ezzel a forráshellyel kapcsolatba lehetne hozni, s ez felvethet egy minden bizonyítékot nélkülöző ötletet. Dél-Oroszország steppei sávjában a kunok harcosokat ábrázoló kőszobrainak/kamennaja babáinak csaknem felén, 240 esetből 114-en, a vitéz felsőtestén olyan szíjrendszert faragtak ki, amely a mellkasán keresztben futva övezte a hónaljon (sőt néha a felsőkaron!) át a hátat is, s elől-hátul kétoldalt a vállak mentén lefutó 1-1 szíj tartotta meg a testen. A mellkason és a háton a körbefutó és a vállak mellől érkező szíjak 2-2 találkozási helyét 1-1, azaz összesen 4 nagy kerek veret takarta (bár amennyiben a háton a szíjak

a pajzsokkal fedve, pajzsaikon felfogják az ártalmatlanná vált nyíllövéseket...” (LIUDPRAND / HORVÁTH 1986, 230.). A problémás itt az „egyik oldalról” kifejezés. Nyilvánvaló, hogy a király nemcsak az egyik, hanem lehetőleg minden oldalról védelemben kívánta tudni harcosait, mégpedig azért, hogy ezek fel nem bomlott sorokban egymást is védik pajzsaikkal; és az „*altrinsecus*” szó ezt a szándékot tökéletesen ki is fejezi. Eredeti jelentése ugyan valóban „*ad* oder *in alteram partem*”, de a kései latinságban már „*ab utraque parte*” (mindkét oldalról) értelemben is használatos (KREBS-SCHMALZ 1984. I. kötet, 150. és 36.), a középlatinban pedig megvan mind az „*invicem, mutue*” (kölcsonösen), mind pedig a „*circumquaque, undique*” (mindenfelől, mindenünnen) jelentése is (DU CANGE 1883–1887. I. kötet, 208. oldal 2. hasáb). E két utóbbi értelem közül az előbbire támaszkodik a már többször idézett kétnyelvű német kiadás fordítása valamint Jurkovich Emilé („...deckt euch gegenseitig mit den Schilden und empfängt so die ersten Pfeile des Feindes...«” és „sie deckten sich gegenseitig”: BAUER-RAU 1971, 323.; illetve „fedjétek egymást kölcsönösen pajzsaitokkal” és „egymást fedték pajzsaikkal”: LIUDPRAND / JURKOVICH 1908, 116.), az utóbbira pedig a sajátunk: „mindenfelől pajzsoktól fedve” (LIUDPRAND / SÜTTŐ 2005, 367.). Veszprémy László fordításában „oldalról pajzsokkal fedve” támadnak a szászok (VESZPRÉMY 2000, 12.; VESZPRÉMY 2008, 93.), mások azonban szó szerint átveszik Horváth János fordítását (KRISTÓ 1986, 33.; KRISTÓ 2003, 42.; NÉGYESI 2003, 23.).

⁹ „*Védőfegyverekre: Gesta abbatum Lobiensium* In: MGH SS IV, 66; LIUDPRAND, Lib. Ant. II. 31 In: MGH SS III. 294.” [Kiemelések az eredetiben.] GÖCKENJAN 1996, 141.

¹⁰ KOVÁCS 1986, 222–223.

¹¹ KOVÁCS 2003, 298.

¹² KOVÁCS 2002, 311.

¹³ KOVÁCS 2002, 312.

egymást keresztezték, természetesen csak a keresztezési pontra került 1 veret, tehát összesen 3). Jóllehet több esetben ezeket a laposan kifaragott korongokat középső dudorral vagy a peremüket körítő rovátkolással díszítették, amellyel mást, mint a fémveret voltukat, aligha hangsúlyozhatták, a jól ismert és bőséges kun leletanyagban mindeddig egyetlen ilyen jellegű tárgyra nem bukkantak, ezért kényszermegoldásként azt is feltételezték, hogy a korongok nemezből készülhettek. Még a rendeltetésük is kétséges, ugyanis csupán azt az ötletet vetették fel, hogy a szíjazat a gyűrűspáncélt szorította le, tartotta rendben a testen, s magát a védőfegyvert nem voltak képesek, vagy nem is akarták ábrázolni a kun kőfaragók.¹⁴ – E feltételezés azonban már pusztán a reálkritika oldaláról szemlélve is fölöttébb problematikus, és ezt az ötlet felvetője is elismeri, gondolatmenetét a következőképp folytatva: „Mindezt előrebozsátva, a magyar kalandozók rejtélyes cselekedetére háromféle, bár sajnos erőtlen magyarázat is kínálkozhat, éspedig hogy a kunokéhoz valamilyen módon hasonló ruházati együttesük volt, amelytől a súlya (?) vagy a mozgékonytágot akadályozó (?) szerepe miatt volt előnyös megválni, vagy a korongok olyasféle rangjelzést sugallhattak, amelyet menekülés közben tanácsosabb volt eltitkolni. Mindkét magyarázat azonban sántít, hiszen ha a feltételezett szíjazat a kézitusában megfelelt, miért vált volna feleslegessé futás közben, illetve egy magyar vitéz rangját semmiféle (egyébként egyetlen Kárpát-medencei temetkezésbe nem mellékelte) korongnál jobban nem jelezhetette egyéb, mint a lova, a teljes öltözete, s nem utolsó sorban a menekülésben is életmentő jelentőségű, a közharcosokénál jobb, drágább, művészi kivitelű fegyverete. Harmadszorra pedig felvethető, hogy a menekülők arra számítva akartak egérvutat nyerni, hogy az eldobált ékítményeik összegyűjtése miatt az üldözőik – legalábbis egy időre – felhagynak a követésükkel.”¹⁵

A *falerae* e változatos értelmezései után fordításunkban visszatér a lószerszám: „A gyors paripa ekkor a magyarok jajsza szerint lomha; továbbá a lószerszámok díszé és a fegyverek becsülete sem szolgált már oltalmukra, hanem inkább terhükre volt. Íjaikat elhányva, nyilaikat szétszórva, még díszes lószerszámaikat is – hogy lovaik annál akadálytalanabban vágathassanak – eldobva, csak a menekülésre volt gondjuk.”¹⁶ Annak okát, hogy a Liudprand-féle *falerae*-t miért a lovakon, és nem a lovasokon kell keresni, a következőben látjuk.

A görög φάλαρα szóból (a ritkábban előforduló φάλαρον többes száma)¹⁷ származó *phalerae* vagy *falerae* valóban jelenthetett az antikvitásban mind fémbeől készült emberi melldíszet, mind lovak fejét vagy szügyét díszítő ékességet,¹⁸ és a középkorban is hasonló volt a helyzet: *falerae* vagy *faleramentum*¹⁹ ill. *phalerae* vagy *phaleramentum*²⁰ jelentése „*equorum ornamenta*” vagy „*ornamenta equorum, interdum etiam equitum et virorum nobilium*”, továbbá „*ornatus mulierum*” volt. Hogy azonban Liudprand mit értett *falerae* alatt, arra nem annyira szótárakból, hanem inkább saját szóhasználatából lehet következtetni – és szerencsére használja is ezt a szót az *Antapodosis* egy másik helyén. A negyedik könyv 12. fejezetében – egy értékes öv keresésével kapcsolatban – a következő áll: „*Tum rex: »Revertentes – inquit – falerarum eius omnem apparatus, pulvinar etiam quod*

¹⁴ KOVÁCS 2002, 311–312. 7. jegyzet.

¹⁵ KOVÁCS 2002, 311–312. 7. jegyzet.

¹⁶ LIUDPRAND / SÜTTŐ 2005, 367.

¹⁷ GYÖRKÖSSY–KAPITÁNFY–TEGYEY 1990, 1151.

¹⁸ GEORGES 1918, 1679–1680. hasáb, ill. GLARE 1968–1982, 1372. oldal, 1. hasáb.

¹⁹ DU CANGE 1883–1887. III. kötet (1884), 403. oldal 3. hasáb.

²⁰ DU CANGE 1883–1887. VI. kötet (1886), 302. oldal 1–2. hasáb.

equitando premit evertite. Et si nec ibi quidem balteum poteritis repperire, vestimentis omnibus eam exuite, ne alicubi super se possit latere: novi enim quantum callida quantumque sit cupida.”²¹ Azaz: „Ekkor a király így szólt hozzájuk: »Menjete vissza, és kutassátok át minden lószerszámát, még a párnát is, amelyen lovaglás közben ül. És ha még itt sem tudjátok az övet megtalálni, húzzátok le minden ruháját, nehogy valahol közvetlenül a testén maradjon elrejtve; ismerem ugyanis, hogy milyen ravasz és milyen kapzsi.»²² Itt a *falerarum ... apparatus* tehát egyértelműen a lószerszámot jelenti, és nincs okunk feltételezni, hogy a latinul magát igen nagy, sokszor kissé keresett választékosággal kifejező szerző²³ korábban a *falerae*-vel valami egészen mást akart volna mondani.²⁴

Nehezebben megválaszolható kérdés, mennyire hiteles az *Antapodosis* leírása a magyarok meneküléséről. Nem szemtanú beszámolójáról van szó, hanem legjobb esetben is csak évtizedekkel az események után írásba foglalt elbeszélésről,²⁵ amelynek a merseburgi csatára vonatkozó más forrásokban²⁶ nincs nyoma, csakis Liudprandnál, aki azonban a magyarok vereségének mértékét egyébként is eltúlozta,²⁷ és így elvben nem zárható ki, hogy csak a német győzelem fényét kívánta emelni az ellenség megfutamodásának kiszínezésével. – Másfelől viszont igaz, hogy a csatát megemlítő források Widukind és Liudprand kivételével nem bocsátkoznak részletekbe, tehát egyáltalán nem meglepő, hogy a magyarokról sem közölnek színes apróságokat; jelenlegi ismereteink alapján pedig nem tűnik valószínűnek az sem, hogy a *falerae* elhajigálásában valamely bibliai vagy irodalmi reminiscenciát kellene látnunk. Ez utóbbi feltételezés ellen szólnak a Chiesa-féle kiadás függelékében található részletes mutatók,²⁸ amelyek a Szentírásból 212, a klasszikus és egyéb auctoroktól pedig 290 olyan helyet tüntetnek fel, amelyeket Liudprand felhasznált; mind ezekből azonban egyik sem vonatkozik az általunk tárgyalt szövegre.²⁹

Ha azonban Liudprand hiteles hagyományra nyúlt vissza a menekülő magyarok, vagy legalábbis azok némelyikének cselekedeteivel kapcsolatban, akkor a – tágan értelmezett –

²¹ LIUDPRAND / CHIESA 1998, 103., ill. (más központozással és „*caetera*” helyett „*cetera*”-val) LIUDPRAND / BECKER 1993, 110.

²² LIUDPRAND / SÜTTŐ 2005, 428. Németül: „Da sagte der König: »Kehrt zurück und durchwühlte ihr ganzes Zaumzeug, auch das Kissen, auf dem sie beim Reiten saßt. Und wenn ihr auch dort den Gürtel nicht finden solltet, so zieht ihr alle Kleider aus, damit er nicht irgendwo an ihrem Körper euch entgehen kann; ich weiß ja, wie schlau und wie habstüchtig sie ist.«” (BAUER–RAU 1971, 415.)

²³ Vö. MANITIUS 1923, 168.; RENTSCHLER 2005, 199.; KARPFF 1991; BRUNHÖLZL 1992, 372., 376., 378.

²⁴ A *falerae* két előfordulásának megtalálásához egyébként nem kell az *Antapodosis*-t végigolvasni, mert az 1915-ös kiadás tárgymutatója utal mindkettőre: LIUDPRAND / BECKER 1993, 237.

²⁵ Liudprand 958-ban fogott hozzá az *Antapodosis*-hoz, ld. LIUDPRAND / BECKER 1993. IX. és uo. 2. jegyzet.

²⁶ Ld. KRISTÓ 2003, 42. 74. jegyzet. (Flodoardus presbyter Remensis: *Annales seu chronicon*, in: GOMBOS 1937–1938. 2. kötet, 927.; Vita s. Bennonis episcopi Misnensis in Saxonia... auctore Hieronymo Emsero, in: GOMBOS 1937–1938. 3. kötet 2320.; Widukindi res gestae Saxonicae I. könyv, 38. fejezet, in: BAUER–RAU 1971, 74. és 76.)

²⁷ Widukind önmagában logikus előadása szerint a nehézfegyverzetű lovasság láttán megfutamodó magyarok közül a németek alig néhányat tudtak csak megölni vagy elfogni („*vix pauci caederentur val caperentur*”: BAUER–RAU 1971, 76.), míg Liudprand szerint a magyarok többségének nem sikerült elmenekülnie („*...omnipotens Deus... fugiendi etiam copiam omnino negabat. Caesis igitur fugatisque Hungariis...*”: LIUDPRAND / CHIESA 1998 49., ugyanígy LIUDPRAND / BECKER 1993, 52.). Teljes joggal tartja az újabb magyar hadtörténetírás a merseburgi csatában elszenvedett közvetlen katonai vereséget illetve emberveszteséget viszonylag csekélynek (KRISTÓ 2003, 42–43.; VESZPRÉMY 2008, 93.).

²⁸ LIUDPRAND / CHIESA 1998, 219–234.

²⁹ Két vergiliusi sor hatott az *Antapodosis* második könyvének 31. fejezetére, de nem a kérdéses részlettel kapcsolatban (LIUDPRAND / CHIESA 1998, 49., ill. LIUDPRAND / BECKER 1993, 52. 1. jegyzet).

lószerszám eldobált elemeit kizárásos alapon nagy valószínűséggel közelebről is meghatározhatjuk. A kalandozó magyarok ugyanis – mint ezt épp két emberöltőn át csaknem egész Európát rettegésben tartó akcióik bizonyítják – kiváló könnyűlovas harcosok voltak, akiknek taktikája nagyrészt lovaik gyorsaságára és fordulékonyaságára épült, akik számára tehát a lovak ezen tulajdonságai szó szerint életbe vágó fontossággal bírtak, nemcsak a menekülésben, de a szűkebb értelemben vett harcban is. Ha tényleg volt tehát valami, amivel a merseburgi csatába indulva megterhelték lovaikat, amitől azonban meg akartak szabadulni menekülés közben, akkor nyilvánvaló, hogy ettől olyan előnyt vártak, amelyért még lovaik mozgékonyaságának korlátozását sem látták túl nagy árnak, amely előny azonban csak a közvetlen harcérintkezésben érvényesülhetett. Ilyen felszerelési tárgy a lovakon pedig aligha lehetett más, mint valamiféle páncélzat.

Más kérdés, hogy a magyarok lópáncéljának meglétét más források vagy régészeti leletek segítségével kétséget kizáróan bizonyítani – tudunkkal – egyelőre nem lehet, de természetesen cáfolni sem. Bölcs Leó sokat idézett Taktikájában például előfordul: „...az előkelők lovainak szügyét is vas vagy nemez fedi.”³⁰ Régóta tudvalevő azonban, hogy a mintegy három évszázaddal korábbi, ún. Maurikios-féle taktikát fő forrásként felhasználó szerző a türkökről – azaz magyarokról – írva olyan szorosán követi ezt a munkát, mint sehol máshol művében,³¹ a lovak vértézéséről szóló rész pedig éppen szó szerinti átvételnek tűnik.³² Az írott források bizonytalansága miatt tehát kettőzött jelentősége lenne a régészet eredményeinek, de úgy látszik, hogy épp a védőfegyverek terén ilyen – legalábbis pozitív – eredményekkel egyelőre nem számolhatunk. Magyar lópáncél eddig nem került elő,³³ sőt, úgy általában hiányoznak a X–XI. századi magyarság védőfegyverei is a leletek közül.³⁴ Ez utóbbi annál is érdekesebb, mert más, hasonló életmódot folytató népek régészeti anyagában megtalálható a páncél³⁵ – ám a leletek hiányából nem lehet egyértelműen a kérdéses tárgy, így pl. a gyűrűspáncél hiányára következtetni.³⁶ Nyilván így van ez a lópáncéllal is.

Összefoglalásképp bizonyosra vehetjük tehát, hogy a Liudprand említette *falerae* a lovakon és nem a lovasokon keresendő, illetve hasonlóképp csaknem ugyanilyen biztos, hogy ha a merseburgi csatából menekülő magyarok valóban megszabadították lovaikat valamely felszerelési tárgytól, akkor az valamiféle lópáncél lehetett. Kérdéses azonban magának a Liudprand-féle tudósításnak hitele, és így – egyelőre – az is, hogy tényleg védtek-e valamiféle páncéllal lovaikat a kalandozó magyarok.

³⁰ MORAVCSIK 1984, 19.

³¹ MORAVCSIK 1951, 349.

³² MORAVCSIK 1951, 341.

³³ Legalábbis Kovács László 2002-ben megjelent cikke szerint: KOVÁCS 2002, 313. 12. jegyzet.

³⁴ GÁLL 2007, 400.

³⁵ KOVÁCS 2002, 317–318.: „A Maurikiosz által említett páncélos sereggel rendelkező népek, a türkök (és nomád utódaik) vagy pedig a taktikairó (korai) avar nehézlovas kortársai régészeti leleteiben mind a lemez-kantak a késői avar időszak emlékanyagában is, amikor az avar sereg már zömében vagy teljesen könnyűlovasságból állott, s ekkori használatukat néhány ábrázolásuk is megerősíti. Végezetül figyelemre méltó, hogy még a steppe világából kiszakadt s közvetlen bizánci szomszédságba telepedett dunai bolgár-törökök hagyatékában is van a gyűrűspáncél viseletének nyoma.”

³⁶ KOVÁCS 2002, 321–322.: „... e jelenségnek egyrészt az lehetett az oka, hogy ilyen fémpancélt még az előkelő magyarok sem viseltek, másrészt lehetett az is, hogy a hajdani öltöztetők – inkább valamilyen rituális okból, mint kapzsiságból vagy öröklési vágyból – nem adták rá azt a másvilági útra előkészített halottjukra; e két lehetőség között a régészet a maga módszereivel nem tud dönteni.”

BIBLIOGRÁFIA

BAÁN 2005

Peter Classen – Cremonai Liudprand: *A Nyugat és Bizánc a 8–10. században*. Szerk. BAÁN István. (Varia Byzantina IX.) Budapest, 2005.

BAUER–RAU 1971

Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte, Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos, Liudprands Werke. Unter Benützung der Übersetzungen von Paul Hirsch, Max Büdinger und Wilhelm Wattenbach neu bearbeitet von Albert BAUER † und Reinhold RAU. Darmstadt, 1971.

BRUNHÖLZL 1992

BRUNHÖLZL, Franz: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*. Zweiter Band: Die Zwischenzeit vom Ausgang des karolingischen Zeitalters bis zur Mitte des elften Jahrhunderts. Wilhelm Fink Verlag, München, 1992.

DARKÓ 1915

DARKÓ Jenő: *Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból*. (Székfoglaló. Fölvasta 1914 május 4-én.) Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből. 23. kötet, 4. szám, Budapest, 1915., 223–345.

DU CANGE 1883–1887

Glossarium mediae et infimae Latinitatis conditum a Carolo du Fresne, domino DU CANGE, auctum a monachis ordinis s. Benedicti, cum supplementis integris d. P. Carpenterii, Adelungii, aliorum, suisque digessit G.A.L. Henschel. Sequuntur Glossarium Gallicum, tabulae, indices auctorum et rerum, dissertationes. Editio nova, aucta pluribus verbis aliorum scriptorum, a Léopold Favre. Niort, 1883–1887. 10 kötet. Internetes elérhetőségei (2010. február 20-án):

<http://standish.stanford.edu/bin/search/advanced/process?sort=title&browse=1&clauseMapped%28creatorBrowse%29=Du+Cange%2C+Charles+Du+Fresne%2C+sieur%2C+1610-1688> és <http://ducange.enc.sorbonne.fr/>

GÁLL 2007

GÁLL Erwin: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság X–XI. századi sir- és szórvány-fegyverleleteinek elemzése. In: *Hadtörténelmi Közlemények* (120. évf.) 2007., 395–474.

GEORGES 1913, 1918

Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch aus den Quellen zusammengetragen und mit besonderer Bezugnahme auf Synonimik und Antiquitäten unter Berücksichtigung der besten Hilfsmittel ausgearbeitet von Karl Ernst GEORGES. Achte verbesserte und vermehrte Auflage von Heinrich GEORGES. Erster Band (A–H) Hannover und Leipzig 1913; Zweiter Band (I–Z) Hannover und Leipzig 1918.

GLARE 1968–1982

Oxford Latin Dictionary. Edited by P. G. W. GLARE (et al.), Oxford, 1968–1982.

GOMBOS 1937–1938

Albinus Franciscus GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*, I–III. Budapestini 1937–1938.

GÖCKENJAN 1996

GÖCKENJAN, Hansgerd: A német évkönyvek híradásai a magyar honfoglalásról. In: *A*

- honfoglaláskor írott forrásai*. Szerkesztette Kovács László–Veszprémy László. (A honfoglalásról sok szemmel. Főszerkesztő Györffy György. II.) Budapest, 1996. 131–141.
- GYÖRKÖSSY–KAPITÁNYFFY–TEGYEY 1990
Ógörög–magyar szótár. Szerk.: GYÖRKÖSSY Alajos, KAPITÁNYFFY István, TEGYEY Imre, Budapest, 1990.
- KARPF 1991
 KARPF, Ernst: Liutprand von Cremona. In: *Lexikon des Mittelalters*, 5. kötet (München–Zürich, Artemis & Winkler Verlag, 1991, Herausgeber und Berater: Bautier, Robert-Henri ...), 2041–42. hasáb.
- KOVÁCS 1986
 KOVÁCS László: Viselet, fegyverek. In: *KRISTÓ* 1986, 216–281.; 306–326.
- KOVÁCS 2002
 KOVÁCS László: A honfoglaló magyarok bőrpáncéljáról. In: *Hadtörténelmi Közlemények* (115. évf.) 2002., 311–334.
- KOVÁCS 2003
 KOVÁCS László: Viselet, fegyverek. In: *KRISTÓ* 2003, 284–392.; 397–404.
- KREBS–SCHMALZ 1984
 KREBS, Johann Philipp: *Antibarbarus der lateinischen Sprache nebst einem kurzen Abriss der Geschichte der lateinischen Sprache und Vorbemerkungen über reine Latinität*. 2 Bände, Basel/Stuttgart, 1984⁹. (9., unveränderte Auflage. Diesem reprographischen Nachdruck wurde die 7., von J. H. SCHMALZ genau durchgearbeitete und vielfach umgearbeitete Auflage, Basel 1905, zugrunde gelegt.) Internetes elérhetősége (2011. május 17-én):
<http://ia600300.us.archive.org/10/items/krebs/antibarbarus.pdf>
- KRISTÓ 1986
 KRISTÓ Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest, 1986.
- KRISTÓ 2003
 KRISTÓ Gyula: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában*. [Szeged,] 2003.
- LIUDPRAND / BECKER 1993
Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi. Die Werke Liudprands von Cremona. Hrsg. von Joseph BECKER, Hannover und Leipzig 1915³, unveränderter Nachdruck: Hannover 1993.
- LIUDPRAND / CHIESA 1998
Liudprandi Cremonensis opera omnia (Antapodosis, Homelia paschalis, Historia Ottonis, Relatio de legatione Constantinopolitana), cura et studio P. [Paolo] CHIESA. (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis CLVI.) Turnholti [Turnhout], 1998.
- LIUDPRAND / HORVÁTH 1986
 HORVÁTH János: Liudprand – Antapodosis. [Kivonatos fordítás.] In: *MEH* 1986 223–233.
- LIUDPRAND / JURKOVICH 1908
Liudprand történeti munkái. Antapodosis, Liber de rebus gestis Ottonis Magni imperatoris, Relatio de legatione Constantinopolitana. Fordították JURKOVICH Emil, Dr. Gombos F. Albin és Gaál Lajos. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Dr. Gombos F. Albin. (Középkori Krónikások VI–VII.) Budapest, 1908. [Ebből az Antapodosis Jurkovich Emil fordítása: 75–207.]

LIUDPRAND / SÜTTŐ 2005

Cremonai Liudprand történeti művei („Antapodosis”, „Liber de rebus gestis Ottonis Magni imperatoris” és „Relatio de legatione Constantinopolitana”). Jurkovich Emil, Gombos F. Albin és Gaál Lajos fordításait felhasználva fordította: SÜTTŐ Szilárd. In: *BAÁN* 2005. 311–559. [Ebből az Antapodosis: 311–483.]

LIUDPRAND / WATTENBACH 1889

Aus Liudprands Werken. Nach der Ausgabe der Monumenta Germaniae übersetzt von Freiherrn Karl v. d. Osten-Sacken. Neu bearbeitet von W. Wattenbach. (Die Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit.) Leipzig, 1889².

MANITIUS 1923

MANITIUS, Max: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*. 2. kötet: *Von der Mitte des zehnten Jahrhunderts bis zum Ausbruch des Kampfes zwischen Kirche und Staat*. München, 1923.

MEH 1986

A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rendezte Györffy György. Budapest, 1986.³ [A két korábbi kiadás 1958-ban és 1975-ben jelent meg.]

MORAVCSIK 1951

MORAVCSIK Gyula: Bölcs Leó Taktikája mint magyar történeti forrás. In: *Századok* (85. évf.) 1951., 334–353.

MORAVCSIK 1984

MORAVCSIK Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai / Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descenduntium*. Budapest, 1984.

NÉGYESI 2003

NÉGYESI Lajos: A pozsonyi csata (907. július 4.). In: *Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái*. Szerk.: Hermann Róbert. [Budapest], 2003. 11–25.

RENTSCHLER 2005

RENTSCHLER, Michael: Cremonai Liudprand. Tanulmány a középkor kelet-nyugati kultúrtörténetéhez. Fordította Bódogh Judit. In: *BAÁN* 2005. 193–308. (Eredeti megjelenés: Liudprand von Cremona. Eine Studie zum ost-westlichen Kulturgefälle im Mittelalter. [Frankfurter wissenschaftliche Beiträge, Kulturwissenschaftliche Reihe, Bd. 14] Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1981.)

VESZPRÉMY 1987

VESZPRÉMY László: Megjegyzés a magyarok taktikájáról a merseburgi csatában. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1987 (új folyam 34. évf., 2. szám) 315–317.

VESZPRÉMY 2000

VESZPRÉMY László: Kalandozások Európában. In: *Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján*. Szerk.: Rácz Árpád. Budapest, 2000. 12–14.

VESZPRÉMY 2008

VESZPRÉMY László: *Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai*. Budapest, 2008.

WIDUKIND / HORVÁTH 1986

HORVÁTH János: Widukind – A szászok története. [Kivonat fordítás.] In: *MEH* 1986 246–255.

